

Üks ühine Euroopa Liit ja 25 erinevat Venemaad

Kaido Jaanson
Tartu Ülikooli rahvus-
vaheliste suhete õppetooli
hoidja

Euroliidu riikide erinev suhe Venemaaga ei ole tingitud mitte üksnes geopoliitilisest olukorrast ja majandusest, vaid see sõltub ka igatüüpe ajaloolisest kogemusest.

Nüüd, mil Euroopa Liit on jõudnud Venemaa piirideni, on aeg küps teha endale selgeks, kui erinevatele eeldustele tugineb Euroopa Liidu 25 riigi ühine Venemaa-poliitika, laiemale ka nende ühine välis- ja julgeolekupoliitika. Kõik need riigid näevad euroliidu suhteid Venemaaga ja Venemaa tulevikku mingil määral oma mineviku kaudu.

Peamine erinevus, mis kohe silma torkab, on vanad ja uued riigid. Ent mitte see mullune *deus ex machina*, Rumsfeldi Vana- ja Uus-Euroopa. Viimane jaotus tugineb lähiajaloolole ja sellesse ma esialgu ei süüvikski, ehkki ka sel on oma ajaloolised juured.

Omavahel erinesid ka vanad, näiteks algused vanad ja uued vanad. Täpsemalt – esimesed riigid, kuus rajajat ja nendega liitunud. Ka rajajate seas oli erinevusi, näiteks endised impeeriumid ja need, kel pole olnud impeeriume. Viimaseid oli algul ainult üks – Luksemburg –, sest ülejäänud viis olid kõik impeeriume omanud. Mere taga, asumaid. Teine impeeriumita riik oli Iiri Vabariik (1973), kolmas Kreeka (1981) ja neljas Soome (1995). Seega enne 2004. aastat ainult neli. Ja 11 endist metropoli, merelist või kontinentaalset. Nüüd lisandub impeeriumita riike korraga kuus: Malta, Sloveenia, Slovakkia,

Eesti, Läti ja Küpros. Kuid ka neli eksimpeeriumi (kindlasti on seda olnud Ungari, samuti Leedu, ka Poola, mõningase modifikatsiooniga Tšehhi Vabariik, kes on vallanud võõrrahvusega territooriumi Tšehhoslovakkiana). Metropolid jäävad ikka enamusse. Seda ka praeguste kandidaatriikide Bulgaaria, Rumeenia ja Türgi liitudes. Praegu on vahekord metropolide ja mittemetropolide vahel 15 : 10.

Teine vahe oli suured ja väikesed. See vahe on kasvanud eelmisest kiiremini. Euroopa Liidu rajajaid oli pooleks – kolm suurt, kes olnud Euroopa suurriigidki (Prantsusmaa, Saksamaa Liitvabariik ja Itaalia), ja kolm väikest (Holland, Belgia ja Luksemburg). Vahekord oli 1 : 1. Hiljem liitunuist on suured Ühendkuningriik ja Hispaania. Enne idalaienemist oli vahekord 1 : 2 (viis ja kümme). Pärast idalaienemist on suhe 1 : 3,16 (6 : 19). Erinevus, mis vastuoluna pidigi paljastuma just nüüd, itta laienedes, Euroopa Tuleviku Konvendis. Oleks ebaloogiline, kui see olnuks teisiti. Tekkinud eeskätt suurte riikide loominguna, on Euroopa Liit muutunud ja muutub (kuni Türgi liitumiseni) üha enam ka väikeste riikide organisatsiooniks.

Mõistavad teineteise tundeid

Esimene Lääne-Euroopa riik – Inglismaa –, kel oli Venemaa silmis mingi praktiline tähtsus, asus hoopiski Euroopa teises otsas. Vastastikune tõmme tekkis 16. sajandi keskpaiku, mil inglased Indiasse teed otsides jõudsid Arhangelskisse (1553) ning Ivan Groznõi (1533–1584) – meie Johann Julm – pääsemaks Vene tegelikkusest, unistas abielumisest Elizabeth Esimesega (1558–1603). Moskva esimene saadik jõudis Londonisse aasta enne Liivi sõda ja sellisena oli Inglismaa ainus Lääne-Euroopa riik, kes suhtles Venemaaga sel meie jaoks uut aega alus-

tanud aastasajal. Tubli kaks ja poolsada aastat olid suhted Moskva ja Londoni vahel järjepanu tihedad ja harmoonilised. Neid sidus kaubandus, millele 18. sajandil liitus Londoni-poolne nägemus Venemaast kui võimalikust vastukaalust Prantsusmaale Euroopa jõudude tasakaalu raames. Vastastikune tõmme kujunes vastastikuseks konkurentsiks Euraasia mandril alles üle-eelmisel aastasajal, 19. sajandil, seda alates Musta mere väinadest, läbi tollase Pärsia ja praeguse Iraani, üle Afganistani ja Tiibeti ning risti läbi Hiina. 20. sajandil ka Eestis. Konkurentsiks, mida peale vastastikuse vaenutsemise saatis vastastikune lugupidamine ja teineteisemõistmine ning mida koos sõdimine on 20. sajandil üksnes tugevdanud.

Alati, kui Moskva on tahtnud Läänega tõsiselt rääkida, on ta üritanud rääkida Londoni kaudu. Oli see siis 1953, kui Beria laskis Churchillil Adenauerile märku anda, et tal on oma Saksamaa-poliitikaga tõi taga, või 1984, mil Mihhail Gorbatšov oma perestroikat suhetes Läänega alustas visiidiga Margaret Thatcherile. Nendele kontaktidele lisanduvad Putini ja Blairi suhted. Ühel mereline, teisel kontinentaalne koloniaalimpeerium. Ühel lagunes impeerium aeglaselt ja järeleandmistele teel, teisel venis lagunemine hilisema aja peale, kuid toimus siis mõningase pauguga. Ent impeeriumist ülesaamine, ka see, kuidas selle ülesaamisega kohaneda, on probleem, milles London ja Moskva mõistavad teineteise tundeid sõnadeta.

Prantsusmaa. Ajal, mil Londoni huvi Venemaa vastu oli küllalt elav, iseloomustas Pariisi praktiliselt huvi puudumine. Esialgne ükskõiksus (saadikuid vahetati ümmarguselt poolteist inimpõlve pärast Inglismaad) vaheldus, et mitte öelda asendus vaenulikkusega. Selle tõsisemaks väljenduseks polnudki võib-olla 1641 Sully hertsogi memuaarides Henri Neljandale (1589–1610) omistatud *Grand Dessein*, mis planeeris Euroopa riikide ühisarmeed, et tungida kallale õigeusklikele (mis Moskvast võib mõnele praegugi tunduda ajakohasena). Kui uskuda de Sullyd, siis tekkinud Henri Neljanda kavand kohe (1607),

kui suhted Moskva riigiga olid rajatud. Halb läbisaamine jätkus läbi kogu 18. sajandi, kasvamata küll otseseks rinnutsiseisuks, see-eest aga kiusas Sankt-Peterburg taga Pariisi traditsioonilisi liitlasi – Rootsit, Poolat ja Osmani impeeriumi. Vastasseis kulmineerus Suure Prantsuse revolutsiooni sõdade ja 1812. aastaga. Samas oli tegemist maaga, mille kultuuri matkis 18. sajandi lõpus euroopastuv Venemaa eliit. Aleksander Esimene (1801–1825) olevat läinud midagi keerukamat rääkides vene keelelt sujuvalt üle prantsuse keelele. Mis polnudki teab mis ime. Temast kõigest veidi varem elanud Preisi kuningas Friedrich Suur (1740–1786) oli olnud prantsuse keeles kirjutav kirjanik. Dekabrist Kljutševski (1841–1911) on öelnud, et nende isad olid olnud venelased, kes tahtsid saada prantslasteks, nemad ise olnud aga prantslased, kes tahtsid saada venelasteks. Kokkuvõttes on Prantsusmaa riik, kellega Venemaa viimati sõdis 19. sajandi keskpaiku (Krimmi sõda) ja kellega teda 19. sajandi viimasest kümnendist alates on sidunud üksnes aeg-ajalt lõdvenenud liidusuhted.

Nagu prügi auklikust kotist

Poolteist sajandit väldanud poliitiline lähedus varjutab meie silmis teist lähedust Euroopa mandril, mis võib muutuda hoopiski tagajärjekamaks. Lähedust, mida vastupidi Venemaa ja Prantsusmaa suhetele on omakorda aidanud deformeerida ka just viimane sajand oma sõdadega. Prantsusmaa mõjutas Vene eliidi kombeid, haridust üldise euroopastumise kaudu, Saksamaaga on Venemaa sidemed olnud palju spetsiifilisemad. Võiks ka öelda, et Vene eliit oli prantsustunud niivõrd või selle lähedaselt, kui võrd oli 18. ja 19. sajandi vahetuse paiku prantsustunud ka Saksa eliit. Algas oli olnud ammu. *Anno Domini* 959 läkitas juba ristitud suurvürstinna Olga (945–969), pihkvalanna, tollal veel Saksa kuninga, kuid peatselt Püha Rooma riigi keisriks hakkava Otto Esimese (936–973) juurde saatkonna palvega saata Kiievisse keegi piiskop. Selles kutses on nähtud ka

lääneorientatsiooni soovi. See keegi, munk Adalbert, pidi aga ülepeakaela pagema. Kontakt katkes enam kui pooleks tuhandeks aastaks. Järgmine taaskohtumine oli 1517, mil Moskvasse jõudis Saksa Rahvuse Püha Rooma 28. keisri Maximilian Esimese (1493–1519) saadik Sigismund Herberstein, esimene suurriigi diplomaat, kes Moskvat eesmärgistatult külastas. Käinud Moskvat veel teistki korda, 1526, jättis ta neist külastustest kirjelduse *Rerum moskovitarum commentarii*, mis nägi trükimusta 1549. Selles jutustatud lugu sakslasest relvameistrist Jordanist, kes armastuse märgiks peksis oma naist naise enda soovil, murdes tollel “lõppeks kaela

t

maid slavofiile mõjutas enim Joseph von Schelling (1775–1854), nooremaid Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770–1831). Nad ühtaegu armastasid ja vihkasid Saksamaad. Karl Marx (1818–1883) ja Friedrich Engels (1820–1895) ning Vladimir Iljitš Uljanov-Lenin (1870–1924) ja Jossif Stalin (1879–1953) olid selle jada loogiline tulem. Ei inglise ega prantsuse mõte pole nii üheselt vene oma mõjutanud; kui, siis episoodiliselt ja sedagi enamasti vahendatult, ikka saksa kaudu. Nõukogude ühiskonda hakati Venemaal rajama saksa mõtte alusel.

25-aastane marksist Lenin pani oma järelehüüde Engelsile, keda ta kohtama oli rutanud, kirja Kuninglikus Preisi Riigiraamatukogus Berliinis Unter den Lindenil ja organiseeris 1900 Iskra trükkimise Münchenis Schwabingenis Siegfriedstrassel, eeskujuks sakslaste Sozialdemokrat, mida omal ajal üle piiri Zürichist Bismarcki keisririiki sisse oli smugeldatud. Mõttelaadilt lähedasimad fraktsioonid Esimese maailmasõja aegses sotsiaaldemokraatlikus liikumises olid Karl Liebknechti oma Saksamaal ja Lenini mõttekaaslaste oma Šveitsis. Mõlemad mehed olid oma maa töölisliikumise ridades juba (Liebknecht) või veel (Lenin) perifeersed. Ent Saksamaal leidus jõude, kes Lenini, selle Saksamaa 20. sajandi alguse sotsiaaldemokraatliku mõtte ääremaal kujunenud tegelase ette lükkasid. Samas oli Liebknecht Lenini lootus, kui ta 1917. aasta novembris Venemaal võimu haaras, ja ka Saksamaal endal oli Lenini maailmarevolutsiooni kavades eriline koht.

Ambivalentsus mõlemate maade suhetes püsis. Kahetisus ei lakanud ka 1922 alanud Rapallo perioodil, 1923 kustus üksnes Moskva lootus Saksamaa peatsele liitumisele maailmarevolutsiooniga. Armastus jäi. Molotovi-Ribbentropi pakt ehk Stalini-Hitleri sobing moodustas kontrapunkti Saksa-Vene suhetes ja ka DDR ei tähendanud üksnes alluvussuhteid. See oli ka koostöö. Ükskõiksust on nende kahe rahva ja riigi vahel vähe olnud. Lähiajaloolises plaanis lõikas Rapallost kasu küll Moskva, kuid tervikuna lõppes 20. sajandi *deal* Berliini

ja Petrogradi/Moskva vahel esimese võiduga. Ilmselt see nii ka jääb.

Lisades mandri suurriikide sekka veel Itaalia ja Hispaania, ongi vanadega kõik.

Itaalia, mille diplomaat, küll juhuslikult 1476 Moskvasse sattunud veneetslane Ambrosio Contarini oli esimene lääneeurooplane, kes seda riiki kirjeldas. Selle püsivaim jälg Moskvas on 15. sajandi viimase ja 16. sajandi esimese viieteistkümnenda aasta jooksul püstitatud Kreml, mis 1740. aastateni oli mingi kultuuriline mall. Samas on Itaalia riik, kuhu Vene armee kunagi jõudnud ei ole, kui Suvorov välja arvata, aga tema oli seal tõesti abiks. Või vastupidi, Venemaaga sõides on itaallased olnud ikka teiseses, kõrvalises rollis, olgu see Krimmi sõja aegu või Teises maailmasõjas. Euroopa suurriikidest on Itaalia olnud Venemaaga tegemist kõige vähem, ka kõige inimlikumalt, kõige pehmemalt. Riik, mille sisemine arengurütm on olnud sarnane Saksamaaga – Itaaliagi omandas oma ühtsuse pärast killustumist.

Ses suhtes on tema vastand Hispaania, kes omandas oma sisemise ühtsuse umbes samal ajal kui Venemaa, et siis kiiresti üle minna oma merelise impeeriumi loomisele. Felipe Teine (1556–1598) plaanis 1570. aastail küll saadiku läkitamist Moskvasse, et sõlmida Ivan Neljandaga liitu türklaste vastu, kuid pelgalt plaaniks see jäigi. Maa, kus 1930. aastail toimus kommunistide populaarsuse plahvatuslik tõus, kuid seda erakordsetes tingimustes ja osalt kindlasti väliste mõjurite toimetel, aga jäi ajutiseks, taas väliste mõjurite toimetel. Franco ajajärk (1939–1975) kujutas endast pikka mõttekriipsu ja lõplik vastus küsimusele, kas tema võit kodusõjas oli Hispaaniale kasulik või mitte, saabus alles 14 aastat pärast generalissimuse surma ehk 1989.

Bütsantsi kuulekas tütar

Vahe suurte ja väikeste riikide vahel on euroliidus selge – seni lahutas see kuueteistkümne miljonilist Hollandit ja neljakümne miljonilist Hispaaniat (ega muutu ka Hispaaniaga

võrdse Poola liitudes). Seniste vanade väikeste hulgas on võimalik eristada ka vanu vanu (Belgia, Luksemburg, Holland; Taani, Iiri Vabariik; Kreeka; Portugal) ja uusi vanu (Austria, Rootsi, Soome).

Esiteks rajajad, Beneluksi maad. Holland, maa, mis 16. sajandil muutus Lääne-Euroopa õitsvaimaks töönduspiirkonnaks. Madalmaad, mille valduses 17. sajandil oli 70% Läänemere kaubandusest. Kus Peeter Esimene, Venemaa esimene suurejooneline läänestaja, käis tolle sajandi lõppedes Lääne ja tema tehnoloogiaga kohapeal tutvust tegemas. Kus tema rajatud kunagises pealinnas on tänaseni kunstlik saar kunstliku järvega, nimi Uus Holland. Maa, mille lipuga on Vene trikolooril taas samased värvid. Ja mille keele tahtis see valitseja Venemaal riigikeeleks teha. Venemaaga pole hollandlastel põhjust olnud relvi ristata. Seda enam, et tegemist on riigiga, tänu kelle võitudele saabub vabanemine natside okupatsioonist 1945.

Belgia, kelle olukorda nii Esimese kui ka Teise maailmasõja ajal kergendas kindlasti idas Saksamaaga sõdiv hiiglane, kes astus NATO-sse üldisest solidaarsusest ja mitte Venemaa kommunismi, vaid Saksamaa hirmust tingituna, pärast mitmekordset katsetamist tekkinud arusaamisest, et neutraliteet ei päästa. Nagu Hollandki. Samad sõnad Luksemburgi kohta.

Edasi Iiri Vabariik, kus kommunism on nagu poliitiline töölisliikuminegi tavapäraselt mõjuta olnud. Mille vabadusvõitlejad sel ajal, kui Eesti, lähtudes loogikast, et väiksel riigil oleks suure riigi vastu võideldes kasulik üks suur sõber eemalt, otsis Inglismaa toetust, lükkasid tagasi Moskva pakutava sõbrakäe. Ma mõtlen aastaid 1919–1921.

Kreeka, Venemaale 988 ristiusu andnud Bütsantsi järglane. Kuni 15. sajandini oli Vene kirik Bütsantsi kuulekas tütar: seal tulid tema metropoliidid ja piiskopid, kirikuseadused ja -tavad, tolaegne religioosne kirjandus oli peaaegu eranditult kreeklaste kirjutatud ja ladinavaenulik. 15. sajandil hakkas see autoriteet kõikuma. Kui Tartu kaudu 1439 Firenze kirikukogule siirdunud Moskva

metropoliit Isidor, kreeklane, kirjutas seal alla kokkuleppele, mis tunnustas paavsti ülemvõimu, naasis Moskvasse ja palvetas paavsti eest, vangistati ta suurvürsti käsul ja heideti vanglasse, kust pääseses läände pages. Järgmine metropoliit pandi 1448 ametisse juba ilma Konstantinoopoli kinnitusega. Nii lõppes administratiivne side Bütsantsi ja Vene kirikute vahel. Ent Ivan Kolmanda (1462–1505) abielust Bütsantsi printsessi Sofiaga 1472 sai üks Moskva riigi Kolmanda Rooma taotluse põhjendusi ja Kreeka kirik on tänapäeval organiseerunud mallide kohaselt, mida Venemaal rakendas Peeter Esimene. 19. sajandi algul ristusid kaks protsessi: võitluses Osmani impeeriumiga oli Venemaa jõudnud Musta mere väinade vahetusse lähedusse ning kreeklaste rahvuslus, mida esindas nende religioon, oli jõudmas vabadusvõitluse ajajärku. Antonios Kapodistrias, Kreeka esimese vabariigi president (1827–1831), oli aastail 1816–1822 olnud ka Venemaa välisminister. Ja kreeklaste jaoks lõppes Teine maailmasõda 1949, mil õnnestus lämmatada kommunistide juhitud mässuliikumine. Seni ainus õigeusklik riik Euroopa Liidus ja NATO-s. Nüüd saab euroliidus teiseks Küpros.

Ühendajaks neutraliteedipoliitika

Portugal on üks kuuest uusaegse impeeriumiga väikeriigist kümne seas. Maa, mille huviobjektiks on piltlikult öeldes sajandeid olnud kogu maailm, välja arvatud Venemaa. Ja riik, mille elanikkond pärast Kaptenite revolutsiooni 1974 hääletas 1976 maha kommunistid ja võimule sotsialistid. Siis uued vanad või vanad uued – Austria, Rootsi, Soome ehk eksneutraalid, kui kasutada seda sõdadevahelisel perioodil populaarset, küll üksjagu teises situatsioonis sündinud terminit.

Austria on Venemaa kõrval teise suure Ida-Euroopa impeeriumi valdaja. Kunagine valdaja. Kusjuures mõlemad impeeriumid olid klassikalised, sarnased vanaaja impeeriumidega ja erinesid Euraasia läänekalda

metropolide kommertslikest ehk meretagustest koloniaalvaldustest. Nii üks kui teine põlvnesid ka ise impeeriumidest, olid olnud varem suurte poliitiliste koosluste ääremaad, Austria Karolingide ja Saksa Rahvuse Püha Rooma riigi, Moskva mongolite impeeriumi perifeeria. Nende varisedes hakkasid nad rajama omi. Seda esiteks. Teiseks, erinevalt riikidest nagu Hispaania, Inglismaa ja Prantsusmaa ei teinud Ida-Euroopa kolossid läbi suhteliselt homogeenset, rahvusele tuginevat arengufaasi. Kolmandaks, mõlemate dünastiad üritasid tuletada oma genealoogiaid Roomast. Neljandaks, kultuurilised erinevused hiidriikide alamate vahel polnud suured ja osa nende alamaid olid kultuurilt kõrgema arengutasemega kui impeeriumi kandev rahvus. Venemaal olid küll vahed suuremad kui Austria impeeriumis. Viiendaks, mõlemal impeeriumil oli rahu piir, seda sõjas stepirahvaste ja türklastega, Venemaal rahunum. Kuuendaks, mõlemad pidasid end kristluse kaitsjateks, sellel, mitte misjonitegevusel oli oluline roll nende kummagi impeeriumi kujunemisel. Seitsmendaks, läänestumisel olid mõlemas riigis olulised mitte niivõrd Lääne poliitilised kontseptsioonid, kuivõrd just Lääne tehnika. Austria impeerium hakkas leppima konstitutsionalismiga 1848., Venemaa, sedagi osaliselt, 1905. aasta revolutsiooni tulemusena ehk kaks põlvkonda hiljem. Esimene maailmasõda lõhkus Austria impeeriumi, Moskva impeerium elas korraks üle taassünni ja nn sotsialistliku leeri ning sotsialistliku sõprusühenduse kujul oli mõnda aega ka Austria impeeriumi pärija.

Ühendas 1995 liitunud eri ajal, erisugustes tingimustes ja erineva näoga neutraliteedipoliitika. Rootsi oma, liiduvabaduseks defineeritud, oli praktikas kujunema hakanud 19. sajandil. Külma sõja tingimustes iseloomustasid seda tihedad suhted Läänega ja rahvusvaheline aktiivsus, kuid puudusid igasugused rahvusvahelised kokkulepped, mis kohustanuksid Rootsit erapooletu olema. Austria neutraliteet, vastupidi, oli sätestatud mitmepoolse rahvusvahelise lepinguga (1955), millega Viin nõustus, pääsemaks tollases

situatsioonis Nõukogude ohust. Soomet, Helsingi nõupidamise organiseerijat 1975 ning Washingtoni ja Moskva suhete silujat, sidus viimasega kahepoolne sõpruse ja koostööleping (1948) ning ta viibis külma sõja ajal olukorras, kus tema poliitikud pidid oma suure naabri silmadest lugema selle soove, riskimata oodata, mil need käskudeks või keeldudeks sõnastusid.

Üks, mis suuri ja väikesi eristab, on kindlasti see, et esimestel on olnud oma, enam või vähem selge Venemaa-poliitika ja suhted Venemaaga. Suhtes Venemaaga on nad olnud ka subjektid. Väikeriikide puhul ei pruugi see nii olla. Vanadel väikestel kui tervikul või kogumil pole nende ajaloos midagi erilist neid ühendavat Vene-vastast. Ega ka geograafias. Või on seda igal juhul vähem kui suurriikidel. Uutel väikeriikidel on nendega otsest Vene-vastast rinnet raske moodustada. Kui, siis väiksuse kui solidaarsuse alusel.

Erinevusi on piisavalt

Süvenemata rohkem erinevustesse vanade ja uute vahel, piirduksin edasi erinevustega uute endi vahel. Neidki on piisavalt. Esiteks need, kes pole kommunismi läbi teinud, saareriigid Küpros ja Malta. Esimest on Venemaaga sidunud religioon, Küprose kirik, idakristluse üks varasemaid autokefaalseid voole, mis

endisteks liiduvabariikideks (Leedu, Läti, Eesti). Sotsialismileer oli väljend, mida kasutati 1960. aastate alguseni, kui tekkis lõhe Moskva ja Pekingi vahel, mil NSV Liidu ja nn Ida-Euroopa kommunistlike riikide koosluse tähistamiseks võeti kasutusele sõnapaar sotsialistlik sõprusühendus, mille riigid jagunesid slaavi ja mitteslaavi riikideks.

Viimaseid esindab praegu Ungari, sest DDR on juba euroliidus ja Rumeenia veel pole. Ungarlased, kes möödusid Kiievist 9. sajandi lõpul, mil Kljutševski sõnul saabus saatuslik ajalooline moment ja algas slaavi ühtsuse lõhkumine, mis kinnistus ungarlaste püsistumisega Doonau keskjooksul 10. sajandil ning purustas idaslaavlaste sideme vendadega läänes ja lõunas. Kui Ungari vabanes Karlowitzi rahu järgi Türgi ikkest, siis järgnes Habsburgide surve, mille vastu Ferenc Rákóczi Teine (1676–1735) otsis vastukaalu Rootsist Türgini. Ainus, kes lahkelt valmis mingeid kohustusi võtma, oli Peeter Esimene, ent temaga sõlmitud salajasest liidulepingust siiski tulu ei tõusnud. “Abi” saabus ligi poolteist sajandit hiljem. Juunis 1849 tungis Vene armee Ungarisse, et Viini palvel suruda maha madjarite ülestõus. “Ungari lamab Teie Majesteedi jalgade ees...,” raporteeris selle ülemjuhataja oma tsaarile. Ungari Nõukogude Vabariik, esimene kauakestvam katse juurutada nõukogude süsteemi, küll ilma nõukogudeta, kuid see-eest küllaltki veriselt, väljaspool Venemaa territooriumi. Rängim ülestõus sotsialistlikus sõprusühenduses 1956 ja sellele 1960. aastail järgnenud guljašškommunism. Ent ühtset kogumit pole moodustanud ka slaavi riigid, koosnedes rahvastest, kes pole olnud Vene impeeriumi valduses (tšehhid, slovakid, sloveenid) ja kes on seda olnud (poolakad).

Üks Euroopa kolmest *pan`ist*

Neist esimesed on näinud Vene impeeriumis oma aitajat ja pääsemist. Nende seas sündis panslavism, üks Euroopa kolmest *pan`ist*, mis 19. sajandil ajaloole anti (pangermanism, panslavism, panskandinavism). Panslavism

oli liikumine, kus rahvuslikud elemendid olid segunenud supranatsionaalsete ja ka imperialistlike trendidega ning mis deklareeris erinevate rahvaste ühtsust üksnes keele alusel, arvestamata nende riiklust ja ajalugu.

Panslavismi arengus 19. sajandil võib täheldada vähemalt kaht suurt etappi: esimene – tekkest kuni 1860. aastateni. Tekkis ta kui mõtte- ja poliitiline vool Kesk- ja Ida-Euroopa intellektuaalide seas Suure Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni sõdade, eriti aga Saksa romantismi ja lingvistilise pangermanismi mõjul. Herder mõjutas panslavismi kaht moodi, nii üldiselt kui ka konkreetselt. 1784 kuulutas ta, et slaavlased on Euroopa tulevased liidrid, kes uuendavad tulevas Euroopa, nagu germaanlased olid omal ajal uuendanud Rooma tsivilisatsiooni.

Slaavlaste poliitiline olukord oli panslavismi tekkides 19. sajandi algul närune. Maailmas oli ainult üks slaavi riik, see oli küll Euroopa suurim ja rahvarikkaim, Venemaa, kui mitte arvestada sajatuhandelise elanikkonnaga Krakovi vabalinna, mis pealegi sattus peagi Austria valdusse, ja kauget Montenegrot, mis nagu polnudki Euroopas. Poola oli kaotanud oma iseseisvuse 18. sajandil, kolme jagamise tagajärjel Venemaa, Preisi ja Austria vahel, Tšehhi (Böömimaa) veelgi varem.

Esimest korda esines termin panslavism 1826. aastal slovaki kirjaniku Jan Herkeli Budapestis ilmunud ladinakeelses teoses, mis käsitles slaavi filoloogiat. Panslavismi n-õ isadeks on nimetatud kaht luterlasest slovaki pastorit, kes said äratuse, õppides 1817–1819 teoloogiat Tüüringis: poeet Jan Kolár (1793–1852) ja õpetlane Pavel Josef Šafařík (1795–1861). Nad uskusid, et eksisteerib üks slaavi rahvus ja üks slaavi keel. 1830. aastail ilmuma hakanud František Palacký (1798–1876) viieköiteline “Böömi ajalugu” oli üks tähtteoseid tšehhide eneseteadvuse kujundamisel, mis sõnastas Tšehhi ajaloo mõtte kui ühelt poolt slaavlaste ning teisalt Rooma ja germaanlaste pideva konflikti. 1848. aasta 2. juulil avati Prahast Palacký ja Šafaříku initsiatiivil esimene slaavi kongress. Delegaate oli üle kolmesaja, enamasti Austria

slaavlaste esindajad, pluss mõned poolakad Preisi aladelt. Venelasi oli kohal kaks, üks neist anarhist Mihhail Bakunin (1814–1876). Ühtsust ei saavutatud, planeeritud pöördumised Austria keisri, slaavi maailma ja Euroopa rahvaste poole jäid vastu võtmata. Ennustas see, mis oli tulemas? Panslavism levis ka lõunaslaavlaste juurde. Tekkinud 1830. aastail varem riike omanud horvaatide seas illüürismi ehk ühendatud Illüüria ideena, mis sisaldas endas unistust horvaatide ja sloveenide ühendamiseks, seda küll pigem horvaatide juhtimise all. Järkjärgult kujunes sellest jugoslavism. Sloveenias, seni ja kuni 20. sajandi viimase kümnendini ainsas 21. sajandi Euroopa Liidu liikmesriigis, kel on puudunud omariikluse traditsioon, levisid lõunaslaavlaste poliitilise liidu ideed 1870. aastail. 20. sajandil pörkus Suur-Horvaatia unistus kokku Suur-Serbia ideega, mille realiseerimine Jugoslaavia sildi all algas pärast Esimest maailmasõda. Panslavismi esimesel etapil oli Venemaa religioonist ja legitiimsusest lähtuv poliitika vastuolus panslavismi rahvusluse ja liberalismi põhimõtetega. Kuid Venemaa oli impeerium, kuhu kuulus palju teisigi rahvaid peale slaavlaste, ja ainukesed slaavlased, kelle vastu Venemaa huvi tundis, olid poolakad, kuid nende ja Venemaa suhted olid olnud kõike muud kui sõbralikud. Ülejäänud slaavlased olid Sankt-Peterburgi jaoks – kui neile seal üldse mõeldi – vaesed sugulased, kelle vastu erilist huvi ei tuntud. Olukord muutus 1860. aastail, mil algas panslavistliku mõtte ja liikumise teine arenguetapp. Saksamaa ühendamine Preisi, tugevaima ja idapoolseima Saksa riigi poolt näis kujutavat endast pretsedenti ka slaavi maailmale. Panslavismi raskuskese liikus Prahast Moskvasse. Täpsemalt, panslavism seostus vene messianismiga, olemata seejuures siiski veel mitte niivõrd valitsuse poliitika, kuivõrd ühiskondlik liikumine. II panslaavi kongress toimus 1867 Moskvast. Kongressil kõneldi külalistele tõemeeli, et slaavi ühtsus nõuab esiteks usu ühtsust, s.t

õigeusku, teiseks tähestiku, s.t kirillitsa ja kolmandaks keele ühtsust, s.t vene keele omandamist. Kongressil ei esinenud ühtegi Venemaa ukrainlast, ehkki enamik ukrainlasi elas Venemaal. Olid üksnes mõned russofiilsed ukrainlased Austria-Ungari aladelt ja loomulikult jäid toimuvast täiesti eemale ka poolakad. Ukraina küsimust kongressil ei arutatudki, küll oli aga kõne all Poola probleem. Ent Vene-Poola leppimist peeti võimalikuks üksnes juhul, kui poolakad lõpetavad vastuseisu ja pöörduvad tagasi slaavluse, s.t vene perre, kust nad olid eemaldunud. Antagonism katoliiklike poolakatega tugevdas ortodoksides serblaste populaarsust.

Kommunism purustas ka panslavismi

Nüüd, mil panslavism oli jõudnud Venemaale, lisandusid ka esimesed slaavi riigid: 1878 Bulgaaria ja Serbia (mis 1918 kujunes Serbia, Horvaatia ja Sloveenia kuningriigiks ja 1929 omandas nimetuse Jugoslaavia lootuses, et tekib jugoslaavlaste rahvus). See andis hoogu ja lootust. Esimese maailmasõja eel süvenes vastuolude nägemine Ida-Euroopas läbi germaani ja slaavi rahvaste ajaloolise võitluse prisma, seda eriti Berliini poolt ja just pärast pangermanistide organisatsioonilist vormistumist 1894 ning riigipööret Belgradis, mis asendas Austria-suunalise Obrenovičide dünastia Vene-orientatsioonilise Karadordevičidega. Järgmine slaavi riikide laine saabus Esimese maailmasõja lõppedes – 1918 Tšehhoslovakkia (1993 Tšehhi Vabariik) ja Poola.

Esimesele maailmasõjale järgnenud aastail, kui Moskva üritas avalikult maailmarevolutsiooni, iseloomustas Venemaad vastasseis slaavi riikidega. Praha ja Sofia sõlmisid diplomaatilised suhted Moskvaga kümme aastat hiljem (1934) kui ülejäänud Euroopa riigid, Belgrad alles 25. juunil 1940. Asi muutus aasta hiljem, pärast Hitleri kallaletungi NSV Liidule. 1941. aasta augustis moodustati Moskvast Pan-Slaavi Komitee ja 1943. aasta jaanuaris hakkas ilmuma ajakiri

Slavjane. Teise maailmasõja lõppedes olid slaavlased enam-vähem nõnda ühendatud, nagu seda oli soovinud panslavist ja anti-europist Nikolai Danilevski (1822–1885). III panslaavi kongress leidis aset 1946. aasta detsembris Belgradis, kus horvaadistunud sloveen Josip Broz-Tito (1892–1980) lõpetas oma kõne Jan Kolárit tsiteerides. See slaavi ühtsus kestis 1948. aasta juunini, mil Jugoslaavia heideti Moskva poolt välja kommunistlikust liikumisest ja samastati fašismiga. Mingi ühtsus taastus pärast grusiin Jossif Stalini surma ning 1956 taastasid Moskva ja Belgrad diplomaatilised suhted, kusjuures tollane Nõukogude riigipea üllatas Jugoslaavia suursaadikut küsimusega, mis usku ta on. Pole võimatu, et surmahoop panslaavlusele anti 1968 Tšehhoslovakkias. Panslavismi kommunistlik vorm varises kokku eelmise kümnendi algul. Kuni 1878. aastani oli slaavi riike olnud üks, 1878 sai neid kolm, 1918 viis. 1991. aasta lõppedes oli neid juba 10 (+ Horvaatia, Sloveenia, Makedoonia, Ukraina, Valgevene), aasta hiljem 11 (+ Bosnia ja Hertsegoviina) ja veel aasta hiljem 12 (+ Slovakkia). Jugoslaavia asemel sai neid viis, NSV Liidust oli tekkinud kolm ja Tšehhoslovakiast kaks slaavi riiki. Euroopa mõlemad pooled hakkasid sarnastuma. Kuni 1989. aastani asus selle mandri 160 etniliskultuurilisest rühmast ja kooslusest 3/5 väljaspool NSV Liitu ja 2/5 NSV Liidu alal. Need 160 ühikut jagunesid 21 suuremaks ühenduseks, milles 15 asetses lääne pool endise NSV Liidu piire ja kuus endise NSV Liidu piires. Nüüd see vahe vähenes. Haihtudes purustas kommunism ka panslavismi. Nii pangermanismi kui ka panskandinavismi areng oli kinnitanud, et riikide tõelise koostöö peamisi eeldusi on rahvaste sõltumatus. Slaavlased, läbinud omal kombel pangermanistliku arengufaasi (mille apoteos oli Hitleril olnud Suur-Saksamaa), omandasid selle võimaluse alles nüüd, lähedasena pigem panskandinavistlikule arenguteele, kuid üle-euroopalikus, paneuroopalikus raamistikus.

Nautides Lääne tähelepanu

Lääne- ja idaslaavlaste kokkupõrked algasid (981) siis, kui viimased olid veel paganad, ja jätkusid, kui ka neist olid saanud kristlased. Poola senised suhted Venemaaga võiks jagada viide etappi. Esimene etapp Liivi sõjast Smuta ja Vale-Dmitrite kaudu kuni 17. sajandi lõpuni, mil Afanassi Lavrentjevits Ordini-Naštšokin (u 1606–1680), zapadnik Pihkvast, unistas rahust või isegi liidust Poolaga ja Venemaa aeglane läänestumine algas Poola kaudu; teine Põhjasõjast kuni Poola jagamiseni (1772, 1793, 1795) Venemaa ja Saksa riikide, Preisi ja Austria vahel; kolmas, mil Poola oma ülestõusudega (1830, 1863) oli Tsaari-Venemaa koosseisus, ja neljas Esimesest maailmasõjast, mille tõeliseks lõpuks oli Poola-Nõukogude sõda 1920, kuni Teise maailmasõjani, mis hakkas ilmet omandama Poola Kommunistliku Partei kui provokaatorite ja kapitalismi agentide pesa likvideerimisega stalinistliku Kominterni poolt ja MRP-ga; viies see “sotsialistlik”, mil Hitleri poliitika oli aidanud Stalinil nihutada Poolat lääne poole, oma 1956., 1970., 1976. ja 1980. aastaga. Poola oli esimene Läänest tulnud vaenlane, kes jõudis Moskvani, ja ta kuulus esimesse Euroopa riikide koalitsiooni, milles ka Moskva osales (1686). Pole võimatu, et Ordini-Naštšokini unistuse kõikide slaavlaste ühendamise Moskva ja Poola juhtimise all, millest on kirjutanud Kljutševski, lõhkus Peeter, katkestades 17. sajandil alanud Venemaa aeglase läänestumise. 18. sajandist peale nautisid poolakad, erinevalt näiteks tšehhidest, Lääne tähelepanu ja Poolal oli eriline koht Napoleoni plaanides. Aleksander Puškin (1799–1837) iseloomustas kolmnurka Euroopa-Poola-Venemaa 19. sajandil luuletusega “Venemaa laimajaille”: “Miks, kuldsuud, igal pool me vastu viha peate? / Mispärast Venemaad nii laimate ja neate? / Mis teid siis ärritas? Kas kääriv Leedumaa? / Käed küljest – slaavlastel on omavahel tüli, / need on ju vanad lood, ju muistse vaenu küli, / ei seda küsimust te lahendada saa.” (August Sanga tõlge)

1846 vastas talle Victor Hugo (1802–1885), kuulutades, et kaks riiki on viimase nelja sajandi jooksul etendanud omakasupüüdmatut rolli Euroopa tsivilisatsiooni ees: Prantsusmaa, hajutades vaimupimedust, ja Poola, tõrjudes barbaarsust, Prantsusmaa, levitades ideid, ja Poola, kaitstes piire. “Prantslased on tsivilisatsiooni misjonärid Euroopas, poolakad – tema rüütliid.”

Puškin püstitas probleemi:

“Kas vene meri kord veel liidab slaavi ojad? / kas kaob ta? – See on küsimus.”

Vastust me juba teame. Danilevski jaoks olid poolakad reeturid.

Roomakatoliiklikke riike on kahekümne viiest Euroopa Liidu liikmesmaast 15. Rajajatest olid seda Itaalia, Prantsusmaa, Belgia, Luksemburg ja ka Holland; hiljem lisandusid Iiri Vabariik, Hispaania ja Portugal, Austria; nüüd Ungari, Sloveenia, Slovakkia, Poola, Tšehhi Vabariik ja Leedu. Sümbolikata poliitikat pole: poolakast paavsti seljatagune on tugev ja võib mõista, miks Aleksius II temaga kohtuda ei taha.

Nüüd veel 20. sajandil kujunenud Baltikum. Ühelt poolt Leedu ja teisalt Läti-Eesti.

Leedulased, kelle 13. sajandil tekkinud riik alustas impeeriumi kujundamist aladest, mille esimene riiklus oli olnud Kiievi Russ, ja kelle impeerium 14. sajandil ulatus Musta mereni, impeerium, kus asjaajamise keel oli slaavi keel ja slaavi bojaarid moodustasid osa ülemkihist, ent kelle väed ka 14. sajandi keskpaiku kolmel korral piirasid Moskvat, kinnistudes Puškini mällu Poola sünonüümina.

Kljutševski on veendunud, et 16. sajandi alguseks oleks Leedu muutunud Lääne-Venemaa osaks, kui Leedu poleks 1385 Poolaga uniooni astunud, et Ukraina kasakatel ei olnud 16. sajandil rahvuslikku meelestatust, et see tekkis alles Bresti uniaadi (1596) mõjul 17. sajandi esimesel poolel. Pole võimatu, et tal oli õigus. Igal juhul on Leedul olnud ajalooliselt suur roll idaslaavi ühtsuse lõhkumisel. Kõrvuti Ungariga, kes lõhestas slaavluse üldse. Kiievi riigi põhiosa hakkas kuuluma Leedu koosseisu, linn ise sattus

sinna 1362. Aastal 1458 asutati Kiievis Leedu ortodoksi metropoliitkond, see tähendas lõhet Moskvaga, 15. sajandi lõpul omandas Kiiev Magdeburgi linnaõiguse. Leedu ja Poola valduses oli Kiievi linn ligi kolmsada, täpsemalt 292 aastat. Umbes sama kaua, kui ta iseseisva suurvürstiriigi pealinn oli olnud.

Möödunu on proloog

Alles 1569 Rzeczpospolita ajal hakkas leedulaste saatus liikuma tollases olukorras lõplikult sünkroonsena Poola riigi omaga. Poola 1830. aasta ülestõus laienes ka Leetu, nagu 1863. aasta oma. 1840 tühistas Sankt-Peterburg Leedu statuudi ning Vilniuse kubermangus kehtestati Vene kubermangude seadustik ja valitsemiskorraldus. Senine poolakeelne asjaajamine asendati venekeelsega. Venestamispoliitika alguseni Eestimaal, Liivimaal ja Kuramaal oli veel aega.

Leedu näeb Venemaad suurriiklikult ja läbi riikluse kao ning läbi vastasseisu, mis iseloomustas Moskva riigi maadekogumist ning Kuldhordi ja Leedu suurvürstiriigi liitlust, kuid ka läbi Poola jagamise ja poolakate ülestõusude 19. sajandil, sest need olid ka leedulaste ülestõusud.

Erinevalt eestlastest ja lätlastest, kes 19. sajandil uut ja paremat elu otsides siirdusid itta, arvasid leedulased õnne leidvat läänest. Sellal, kui eestlaste asundusi võis leida Ingerimaalt üle Krimmi, Kaukaasia ja Siberi vaata et Mandžuuriani välja, arvestati leedu päritolu ühendriiklaste arvu juba enne Esimest maailmasõda vahemikus 200 000 – 800 000. On väidetud, et 20. sajandi algul elas kolmandik leedulastest Põhja-Ameerikas. Välisleedulased olid need, kes 1914. aasta septembris nõudsid Leedule autonoomiat Vene riigi raames ja 1916. aasta märtsis püstitasid Leedu iseseisvuse loosungi. Lätis ja Eestis veel nii konkreetselt ei mõeldud. Meil sellist kaotatud riiklust polnud, teatud etapil meie ajaloos oli või vähemalt näis Venemaa vaat et isegi liitlasena meie rahvuslike lootuste ja pürgimuste jaoks, maana, kuhu siirduti õnne otsima, mõisavalitsejaks. Leedulane seda ei

teinud, tema lootused olid läänepoolsemad. Seetõttu mõnedel ajaloetappidel, eriti 20. sajandil, on Leedul ka põhjust rinnutsiseisus Venemaaga vähem. Mitte ainult seepärast, et Vilniust mitu korda tagasi saadud. Kuid ka omariikluse mõte sai Leedus tärgata varem. Nagu Esimese maailmasõja ajal, nii ka 1990.

Vana-Liivimaa piirideni jõudis Moskva suurvürsti võim alles 15. sajandi lõpus. Esmalt Narvani, siis Tartu piiskopkonnani, seejärel tulevase Lätini. Eesti ja Läti olid esimesed Lääne-Euroopa tsivilisatsiooniga alad, täpsemalt protestantlikud alad, mis Venemaa valdusse sattusid (1710). Jäi küll Balti erikord. Latgale Lätis sattus Venemaa koosseisu Poola esimese jagamisega (1772), kuid liideti Vitebski kubermanguga. Viimased lätlastega asustatud territooriumid said Venemaa omandiks kolmanda Poola jagamisega (1795), jäid seal aga killustatuks eri kubermangude vahel. Eestimaa kubermangus kaotati pärisorjus 1816, Kuramaal 1817, Liivimaal 1819, Latgales 1861.

See osa tekstist, mis käsitles maid senistest kommunistlikest riikidest siiani, käsitleb ühtlasi ka Rumsfeldi Uue Euroopa ajaloolist suhet Venemaaga. Euroopa mõlemad pooled on küll sarnastumas, mis aga ei tähenda, et nad oleksid juba sarnased. Seda, mida Lääne-Euroopa on olnud kaks-kolmsada aastat, ei saa Ida-Euroopa saavutada kolme-neljakümne aastaga.

Nüüd veel Põhjala, kust algaski Euroopa tutvumine Venemaaga. Oma esimesed lepingud Euroopa riikidega sõlmis Moskva 15.

sajandi lõpus Rootsi ja Taaniga. Välisele ja sisemisele sarnasusele vaatamata pole erinevustest vaba ka see Baltikumi lähitagala. Piisab, kui võrrelda Taanit Rootsiaga. 15. sajandi lõpus Taani ja Moskoovia vahel geostrateegilistel motiividel tekkinud lähedus jätkus lainetena ka edaspidi. Moskva lepingust Taaniga 1562 on kirjutatud, et see oli Moskva riigi esimene leping ühe lääneriigiga, mis oli sõlmitud täieliku võrdsuse alusel. Senine põgus lähedus ja vastuolustus omandas hoopis kindlamad vormid 19. sajandil, mil sakslaste rahvuslik ärkamine võttis suuna ühendamisele. Verstapostideks said Holsteini sõjad (1848–1851) ja 1864, kui Preisi ja Austria lõid Taanit ning 1871 sai Taanist poolsaar suurriigi Saksamaa küljes. Riikidevahelisi sidemeid tsementeerisid ka abielusuhted. Kui 1865 Venemaa senine troonipärija surivoodil palus, et tema järglaseks saav vend Aleksander abielluks ta kihlatuga, Taani printsessi Dagmariga, siis sai see ka teoks ja Aleksander Kolmanda abikaasa Maria Fjodorovna sünnitas Venemaa viimase tsaari. Nikolai Teine oli ema poolt taanlane.

Rootsi on läbi aegade näinud Venemaad kui riiki, mis võttis temalt impeeriumi ja 18. sajandil sekkus armutult tema siseasjadesse, luues ohu, et Rootsi võib jagada Poola saatust; millest edaspidi päästis mõistlik erapooletuspoliitika. Sellest võis Stockholm loobuda alles pärast 1991. aastat.

Möödunu on proloog. Ka ajalooõpikutest kustutatuna kajastub see ometi poliitilises kultuuris. Seda endas kandes astume ühiselt tulevikku, kaasas 25 erinevat Venemaad.

